

SO‘ZNING MORFEMIK TAHLILI

Xamidova Yulduz Rustamovna

Toshkent viloyat O‘rtachirchiq tumani

3-sonli texnikumi ona tili va adabiyot o‘qituvchisi

Til inson tafakkurining asosiy vositalaridan biri bo‘lib, undagi har bir so‘z ma‘lum tuzilishga ega. So‘zlar oddiygina tovushlar yig‘indisi emas, balki ma‘noli qismlardan – **morfemalardan** tashkil topgan bo‘ladi. Shu sababli so‘zning ichki tuzilishini o‘rganish tilshunoslikning muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Bu jarayon **so‘zning morfemik tahlili** deb ataladi.

Morfema tushunchasi

Morfema – bu so‘zning eng kichik, ma‘noga ega bo‘lgan qismi. Morfemalar mustaqil holda ishlatilishi yoki boshqa morfemalar bilan birikib yangi ma‘no hosil qilishi mumkin. Har bir so‘z kamida bitta morfemadan tashkil topadi, ammo ko‘pchilik so‘zlar bir nechta morfemalarning birikmasidan iborat bo‘ladi.

Masalan:

- *kitoblarimizdan* so‘zida bir nechta morfema mavjud.

Morfemalarning turlari

So‘z tarkibidagi morfemalar odatda quyidagi turlarga bo‘linadi:

1. O‘zak (asosiy morfema)

So‘zning asosiy leksik ma‘nosini bildiradi.

Masalan: *kitob, yur, ish*

2. Qo‘shimchalar (affikslar)

O‘zakka qo‘shilib, yangi ma‘no yoki grammatik shakl hosil qiladi.

Qo‘shimchalar o‘z navbatida ikki turga bo‘linadi:

- **So‘z yasovchi qo‘shimchalar** – yangi so‘z hosil qiladi

Masalan: *ish* → *ishchi*

- **Shakl yasovchi qo‘shimchalar** – so‘zning grammatik shaklini o‘zgartiradi

Masalan: *kitob* → *kitoblar*

Morfemik tahlil nima?

Morfemik tahlil – bu soʻzni tarkibiy qismlarga ajratib, undagi har bir morfemaning vazifasini aniqlash jarayonidir. Bu tahlil orqali soʻzning qanday tuzilganini, qanday maʼno va grammatik xususiyatlarga ega ekanini bilib olish mumkin.

Morfemik tahlil qilish tartibi

Soʻzni morfemik tahlil qilishda quyidagi bosqichlarga amal qilinadi:

1. Soʻzning umumiy maʼnosi aniqlanadi.
2. Soʻz oʻzak va qoʻshimchalarga ajratiladi.
3. Har bir qoʻshimchaning turi va vazifasi belgilanadi.
4. Soʻzning tuzilish modeli (formulasi) koʻrsatiladi.

Misollar orqali tahlil

1. **“Kitoblarimizdan” soʻzi:**
  - o *kitob* – oʻzak
  - o *-lar* – koʻplik qoʻshimchasi
  - o *-imiz* – egalik qoʻshimchasi
  - o *-dan* – kelishik qoʻshimchasi
2. **“Yozuvchilar” soʻzi:**
  - o *yoz* – oʻzak
  - o *-uv* – soʻz yasovchi qoʻshimcha
  - o *-chi* – soʻz yasovchi qoʻshimcha
  - o *-lar* – koʻplik qoʻshimchasi

Morfemik tahlilning ahamiyati

Morfemik tahlil tilni chuqurroq oʻrganishga yordam beradi. U quyidagi jihatlarda muhim:

- Soʻz boyligini oshiradi
- Yangi soʻzlar yasashni oʻrgatadi
- Imlo va grammatik qoidalarni toʻgʻri qoʻllashga yordam beradi
- Tilning ichki qonuniyatlarini anglash imkonini beradi

SO‘ZNING MORFEMIK TAHLILI (KENGAYTIRILGAN)

Morfemik tahlil va morfologiya o‘rtasidagi bog‘liqlik

Morfemik tahlil **morfologiya** bo‘limining tarkibiy qismi hisoblanadi. Morfologiya so‘zlarning tuzilishi, shakli va o‘zgarishini o‘rganadi. Morfemik tahlil esa aynan so‘zning ichki tuzilishini, ya’ni u qanday morfemalardan tashkil topganini aniqlaydi. Shuning uchun bu ikki tushuncha o‘zaro chambarchas bog‘liq.

Morfemalarning qo‘shimcha turlari

Avval aytilganlardan tashqari, morfemalarni yanada chuqurroq quyidagicha tasniflash mumkin:

1. Erkin va bog‘liq morfemalar

- **Erkin morfema** – mustaqil holda so‘z bo‘lib ishlatiladi

Masalan: *kitob, uy, bola*

- **Bog‘liq morfema** – mustaqil ishlatilmaydi, faqat o‘zakka qo‘shiladi

Masalan: *-lar, -chi, -lik*

2. O‘zak va negiz tushunchasi

- **O‘zak** – so‘zning eng asosiy qismi
- **Negiz** – qo‘shimchalar qo‘shilgandan keyingi asos

Masalan:

ishchi so‘zida:

- *ish* – o‘zak
- *ishchi* – negiz (yangi so‘z uchun asos bo‘lishi mumkin)

Qo‘shimchalarning vazifasiga ko‘ra kengroq tasnifi

1. So‘z yasovchi qo‘shimchalar

Yangi ma’noli so‘z hosil qiladi:

- *gul* → *gulli*
- *o‘qit* → *o‘qituvchi*

2. Shakl yasovchi qo‘shimchalar

So‘zning grammatik shaklini o‘zgartiradi:

- ko‘plik: *-lar*

- egalik: *-im, -ing, -i*
- kelishik: *-ni, -ga, -dan*

3. Sintaktik shakl hosil qiluvchi qo‘shimchalar

Gapda so‘zlarning bog‘lanishiga xizmat qiladi:

- *-ki, -da, -ku* kabi yuklamalar

Morfemik tahlilda uchraydigan muhim holatlar

1. Qo‘shimchalarning variantlari (allomorflar)

Ba’zi qo‘shimchalar talaffuzga qarab o‘zgaradi:

- *-lar / -ler* (til uyg‘unligiga qarab)
- *-ni / -ni / -nu*

Masalan:

- *kitoblar*
- *ko‘zlar*

2. Fonetik o‘zgarishlar

Qo‘shimcha qo‘shilganda tovush o‘zgarishi mumkin:

- *yurak → yuragim*
- *kitob → kitobi*

Bu hodisalar morfemik tahlilda albatta hisobga olinadi.

Murakkab so‘zlarning morfemik tahlili

Ba’zi so‘zlar bir nechta o‘zakdan tashkil topadi. Bunday so‘zlar **qo‘shma yoki murakkab so‘zlar** deyiladi.

Masalan:

- *temiryo‘l → temir + yo‘l*
- *oshxona → osh + xona*

Bunday hollarda har bir o‘zak alohida ko‘rib chiqiladi.

Amaliy tahlil namunalari

1. “O‘qituvchimizga” so‘zi:

- *o‘qit* – o‘zak
- *-uvchi* – so‘z yasovchi qo‘shimcha
- *-miz* – egalik qo‘shimchasi

- *-ga* – kelishik qo‘shimchasi

2. “Bilimdonlik” so‘zi:

- *bil* – o‘zak
- *-im* – so‘z yasovchi
- *-don* – so‘z yasovchi
- *-lik* – so‘z yasovchi

Morfemik tahlilda uchraydigan xatolar

Ko‘pincha o‘quvchilar quyidagi xatolarga yo‘l qo‘yadi:

- O‘zakni noto‘g‘ri ajratish
- So‘z yasovchi va shakl yasovchi qo‘shimchalarni adashtirish
- Qo‘shimchalarni tushirib qoldirish
- Fonetik o‘zgarishlarni hisobga olmaslik

Morfemik tahlilning amaliy ahamiyati

Bu bilim nafaqat nazariy, balki amaliy jihatdan ham juda muhim:

- Yangi so‘zlarni tez tushunish va yodlashga yordam beradi
- Til o‘rganishda asosiy poydevor bo‘ladi
- To‘g‘ri yozish (imlo) ko‘nikmasini rivojlantiradi
- Nutqni boy va ifodali qiladi
-

Xulosa

So‘zning morfemik tahlili tilshunoslikning muhim qismi bo‘lib, u so‘zlarning ichki tuzilishini o‘rganadi. Morfemalarni to‘g‘ri ajratish va tahlil qilish orqali nafaqat til bilimini oshirish, balki nutqni yanada aniq va ravon qilish mumkin. Har bir o‘quvchi va til o‘rganuvchi bu mavzuni puxta egallashi muhimdir. So‘zning morfemik tahlili tilni chuqur anglashning muhim vositasidir. Har bir so‘zning qanday qismlardan tashkil topganini bilish orqali inson nafaqat grammatik jihatdan to‘g‘ri gapira oladi, balki o‘z fikrini aniq va ravon ifoda etadi. Morfemik tahlil til o‘rganishda boshlang‘ich, ammo eng muhim bosqichlardan biri hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. **Hojiyev A.** – *O‘zbek tili morfologiyasi*. Toshkent: O‘qituvchi nashriyoti.

2. **Rahmatullayev Sh.** – *Hozirgi o‘zbek adabiy tili*. Toshkent: Universitet nashriyoti.
3. **G‘ulomov A., Asqarova M.** – *Hozirgi o‘zbek adabiy tili*. Toshkent: Fan nashriyoti.
4. **Mahmudov N.** – *O‘zbek tilining nazariy grammatikasi*. Toshkent: Fan.
5. **Abdurahmonov G‘.** – *O‘zbek tili grammatikasi*. Toshkent.
6. **Mirtojiyev M.** – *O‘zbek tili leksikologiyasi va morfologiyasi*. Toshkent.
7. **O‘zbek tilining izohli lug‘ati** (bir necha jildli). Toshkent: O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasi nashriyoti.
8. **O‘zbek tili darsliklari** (maktab va oliy ta’lim uchun).
9. Internet manbalari:
  - Ziyonet ta’lim portali
  - O‘zbek tiliga oid elektron kutubxonalar